

Даниляк Ю. В.,
здобувач кафедри
охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, НЕ ЗАЛУЧЕНИХ ДО УЧАСТІ У СПРАВІ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ

EFFECTIVE OF THE JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE NOT BEEN TAKEN INTO THE CASE IN ACCORDANCE WITH THE LEGISLATION OF EUROPEAN COUNTRIES AND UKRAINE

У статті досліджений порядок судового захисту прав осіб, які не брали участь у справі. Встановлені ефективні процедури судового захисту цих осіб. Сформульовано висновок, що ухвалення рішення про права та обов'язки осіб, не залучених у справу, віднесено до правопорушення суду. Визначені напрями оптимізації захисту зазначених осіб.

Ключові слова: особи, які не брали участі в справі, судовий захист, ефективність судового захисту.

В статье исследован порядок судебной защиты прав лиц, не участвовавших в деле. Установлены эффективные процедуры судебной защиты данных лиц. Сформулирован вывод, что принятие решения о правах и обязанностях лиц, не привлеченных в дело, относится к правонарушению суда. Определены направления оптимизации защиты указанных лиц.

Ключевые слова: лица, не участвовавшие в деле, судебная защита, эффективность судебной защиты.

In the article the procedures of judicial protection of the rights of persons who have not been taken into the case have analyzed. There are established procedures for effective of judicial protection of these persons. There was concluded that decision on the rights and responsibilities of persons, who have not been taken into the case, is a violation of the court. The directions of the optimization of protection of these persons have been determined.

Key words: persons who have not been taken into the case, judicial protection, effective judicial protection.

Реформування цивільного процесуального законодавства у бік уніфікації з законодавством Європейського союзу обумовлює визначення механізму забезпечення справедливого судочинства та доступності правосуддя, що є актуальним для захисту прав осіб, не притягнутих судом до участі у справі. Особа, право чи інтерес якої порушено ухваленням судового акта без залучення її до розгляду справи, повинна мати ефективні процесуальні засоби захисту та гарантії відновлення свого права.

Доступність судового захисту прав осіб, які не брали участь у справі, чий матеріально-правові права та інтереси можуть бути порушені рішенням суду по «чужій справі», є важливим завданням, яке стоїть перед законодавчим органом та судами, оскільки у разі недотримання судом при вирішенні спору норм матеріального та процесуального права рішення є незаконним і необґрунтованим, у зв'язку з чим не виконуються завдання судочинства.

На теоретичному та практичному рівнях окремі аспекти судового захисту прав та інтересів осіб, які не брали участь у справі, переважно в межах порядку апеляційного провадження, досліджували С.С. Бичкова, М.М. Бородин, Л.Є. Гузь, В.К. Гусаров, А.В. Іванова, В.В. Комаров, І.А. Приходько, Т.А. Савельєва, С.Я. Фурса, Д. Цихоня, але чітких позицій щодо ефективності захисту прав цих осіб не було розроблено.

Визначення напрямів та формулювання пропозицій з підвищення ефективності процесуальних засобів захисту прав та інтересів осіб, які не брали участь у справі, є метою статті.

Відповідно до Європейських стандартів справедливості судочинства рівень демократизації суспільства характеризується законодавчим забезпеченням правових можливостей ефективного судового захисту та насамперед його доступністю. Право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1], повинно тлумачитися в світлі принципу верховенства права, відповідно до якого сторони повинні мати у своєму розпорядженні ефективні засоби судового захисту, які дали б їм змогу відстоювати їхні громадянські права [2]. Кожен має право пред'явити до суду будь-яку вимогу, пов'язану з його «цивільними правами і обов'язками». Таким чином, пункт 1 статті 6 Конвенції встановлює «право на суд», один із аспектів якого становить право на доступ до суду, тобто право ініціювати позовне провадження в судах по цивільних справах [3]. «Право на суд» і право на доступ до суду не є абсолютними. Вони можуть підлягати обмеженням, але такі обмеження не повинні обмежувати або зменшувати доступ особи таким чином або до такої міри, щоб знецінювалася сама сутність цього права [4].

Особа, яка не була залучена до участі у справі, щодо якої ухвалено рішення суду, в будь-якому разі повинна розраховувати на ефективні засоби відновлення своїх порушених прав, оскільки кожен, чий права і свободи, визнані в Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб юридичного захисту

в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження, як того вимагає стаття 13 Конвенції.

Законодавство європейських країн характеризується закріпленням таких процесуальних засобів судового захисту прав осіб, щодо яких ухвалено рішення по «чужій справі». У цивільному процесі низки європейських країн (Німеччина, Австрія) [5; 6] відповідне провадження має назву «Поновлення судового провадження» (книга четверта ЦПК Німеччини) або «Поновлення процесу» (статті 365–374 ЦПК Литви), що точно відображає його зміст. Оскільки йдеться про перевірку судового акта, про судовий контроль за законністю та обґрунтованістю судового акта, то поновлення судового провадження або відновлення процесу здійснюється не поданням скарги, а шляхом подання відповідної прохань. Законодавством деяких європейських країн для захисту прав осіб цієї категорії передбачено окреме провадження, у Франції – опозиція з боку осіб, які не брали участь у справі [7, с. 317–354], в Естонії [8] – провадження під назвою «Виправлення судових помилок», в Литві – провадження з відновлення процесу.

У ЦПК Німеччини, Австрії судові рішення, яке набрало законної сили, не підлягає оскарженню. Звернення до суду осіб, які не брали участь у справі, чиї права порушені судовим актом, спрямоване проти приведення рішення суду до виконання. У зв'язку з цим особи мають право пред'явити до суду, на території округу якого проводиться примусове виконання, позов проти примусового виконання рішення. Законодавство Німеччини закріплює декілька способів впливу на рішення суду [5, с. 18], що є проявом впливу римського права. Крім традиційних способів оскарження рішення суду, в цивільному судочинстві Німеччини існує комплекс процедур, які мають форму позову. У разі порушення ухваленим рішенням інтересів осіб, які не були залучені до участі у справі, у них немає права оскаржити рішення безпосередньо в порядку жодної з процедур, передбачених для сторін по справі. Зазначеним особам надано право захищати свої права в рамках примусового виконання рішення суду: позов третьої особи проти рішення про примусове виконання (§ 771–772 Цивільного процесуального уложення Німеччини (далі – ЦПУ Німеччини) [9]. Якщо третя особа стверджує, що рішення перешкоджає відчуженню права на предмет примусового виконання, то вимога, що стосується примусового виконання, має бути заявлена шляхом пред'явлення позову до суду, в окрузі якого здійснюється примусове виконання. При цьому позов може бути спрямований одночасно проти кредитора і боржника, які в цьому випадку будуть розглядатися як співучасники. В порядку цієї процедури можливе скасування вже вжитих примусових заходів.

Якщо особа дізнається про загрозу порушення своїх прав в процесі вирішення спору без її участі або про порушення своїх прав ухваленим рішенням, у неї є можливість вступити у справу як третя особа,

яка, відповідно до § 64 ЦПУ Німеччини, пред'являє вимоги до обох сторін до суду першої інстанції. Якщо третя особа не вступає в процес, і в процесі примусового виконання рішення з'ясується, що предмет примусового виконання повинен бути відчужений у третьої особи, яка не залучена до участі у справі, така особа має можливість захистити свої права шляхом пред'явлення позову проти рішення про примусове виконання в рамках виконавчого провадження.

У Франції існує дві групи способів оскарження, які застосовуються в судах цивільної юрисдикції: звичайні й виняткові (надзвичайні) [7, с. 317–354]. Звичайні способи оскарження рішення, а також оскарження в порядку касації і ревізії доступні тільки для сторін. Для захисту прав осіб, які не залучені до участі у справі, закон передбачає спеціальну процедуру опозиційного оскарження рішення суду, яке набрало законної сили. Якщо рішення суду ще не набрало законної сили, третя особа має право вступити в процес як у першій, так і в апеляційній інстанціях. Оскарження рішення за допомогою надзвичайного способу доступне тільки для зазначеної категорії осіб. Відповідно до ст. 582 ЦПК Франції метою скарги сторонньої особи, яка не брала участь в процесі, є перегляд або зміна рішення суду на користь цієї особи. До передумов права на таке звернення відноситься інтерес в оскарженні за умови, що особа не брала участі у справі як сторона та не мала у справі свого представника [7, с. 143]. В цілому в цивільному процесуальному законодавстві Франції механізм захисту прав осіб, які не брали участь у справі, утворений комплексом інститутів і процедур, які складають цілісну й детально розроблену систему.

Таким чином, романський тип захисту прав осіб, які не залучені до участі в справі, є системою інститутів і процедур, що забезпечують зазначеним особам можливість ефективно долати негативні наслідки, які можуть виникнути для них в рамках чужого судового процесу та рішення по ньому.

Для судоустрою країн загального права, насамперед Англії, характерна система «апеляція – апеляція». Таким чином, в англійському цивільному процесі, встановленому Правилами цивільного судочинства Англії (далі – Правила) [10], апеляція є єдиним засобом оскарження будь-яких судових постанов. Вимоги статті 40.9 Правил передбачають право особи, яка не є стороною процесу, але чиї права та інтереси безпосередньо зачіпаються ухваленим рішенням або ухвалою, звернутися із заявою про скасування або зміну судового акту. Відповідно до статті 52.1 Правил до осіб, що беруть участь в апеляційному провадженні, відносять апелянта (позивача по апеляції) і відповідача по апеляції. При цьому відповідачами по апеляції може бути дві категорії осіб: особа, відмінна від апелянта, яка була стороною по справі, розглянутою нижчим судом, і чиї інтереси зачіпає подача апеляційної скарги, та інша заінтересована особа, якій апеляційний суд надасть право бути стороною в ході апеляційного провадження.

Прийняття рішення або ухвали щодо особи, яка не брала участі у розгляді справи по суті, є абсолютною підставою для прийняття апеляційної скарги у зв'язку з тим, що рішення є несправедливим через порушення норм процесуального права [11, с. 105]. Для характеристики англосаксонського типу захисту прав осіб досліджуваної категорії інтерес представляє вимога, закріплена у статті 19.8-А Правил, відповідно до якої існує можливість поширення зобов'язуючої сили рішення суду на осіб, які не брали участі в процесі. Маються на увазі деякі категорії спорів, врегульованих нормами права справедливості і розглянутих на рівні Високого суду його Канцлерським відділенням [12, с. 188].

Такі держави, як Латвія, Литва та Естонія, є сьгодні членами ЄС і як країни пострадянського простору до цього часу об'єднують близькі правові традиції. У цьому сенсі важливим видається вивчення механізмів захисту прав осіб, які не притягнуті до участі у справі [13, с. 182–210], з метою порівняння із розвитком законодавства України як країни зі схожою системою права у минулому. Литовський і естонський нові цивільні процесуальні кодекси засновані на німецькій традиції цивільного процесу, тоді як ЦПК Латвії є перехідним варіантом від «радянської» моделі цивільного процесу до моделі, відповідної західним традиціям [13, с. 182–183]. У цивільному процесуальному законодавстві Литви та Естонії для захисту прав осіб досліджуваної категорії передбачена процедура, близька до наявного в українському цивільному процесі перегляду за новоявленими обставинами. У ЦПК Литви вона йменується «відновленням процесу» (статті 365–374 ЦПК) [13, с. 185], в ЦПК Естонії – «переглядом» (Глава 68 ЦПК) [14].

У практиці Європейського суду з прав людини приділяється окрема увага захисту осіб, права яких порушені ухваленням рішення по чужій справі. Суд неодноразово вказував на те, що Конвенція гарантує доступність на національному рівні засобів правового захисту для здійснення матеріальних прав і свобод, встановлених Конвенцією, незалежно від того, в якій формі вони забезпечуються в національній правовій системі. Засоби правового захисту повинні бути ефективними в тому сенсі, що вони повинні запобігати порушенню або його припиняти, так само як і надавати адекватну компенсацію за порушення, яке вже вчинено [15].

Відносно наявної судової практики України щодо обмеження права на подання скарги на перегляд рішення [16; 17] слід констатувати порушення пункту 1 статті 6 і статті 13 Конвенції. У справах «Морел проти Франції», «Менчинська проти РФ» та «Нідерест-Хубер проти Швейцарії» Європейський суд з прав людини вказав, що кожній зі сторін бути надана розумна можливість представити свою справу в таких умовах, в яких жодна зі сторін не має явної переваги, викласти свою позицію при умовах, які не ставлять цю сторону в невідгідне становище по відношенню до протилежної сторони [18; 19]. Той факт, що наведені вище прецеденти Європейського суду з прав людини

про тлумачення статті 6 Конвенції має відношення не тільки до сторін судового процесу, але і до осіб, про права яких суд ухвалив рішення, але не залучив до розгляду справи, слідує з пункту 1 статті 6 Конвенції: кожен при вирішенні його прав та обов'язків цивільного характеру має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Так стаття 6 Конвенції захищає право кожного у разі спору про його права та обов'язки, у тому числі й право особи, про права якої суд ухвалив рішення, не залучивши таку особу до розгляду справи. Вимоги статті 6 Конвенції означають, що при наявності у держав-учасниць судів з перегляду рішень відповідні гарантії на справедливий суд повинні бути дотримані, зокрема сторонам повинно бути забезпечено ефективне право доступу до правосуддя за рішеннями, що відносяться до їх прав та обов'язків.

Крім того, є важливою позиція Європейського суду з прав людини про початок перебігу строку на оскарження рішення, який обчислюється не тільки з моменту ухвалення рішення, але й з моменту, коли особа дізналася про ухвалений судовий акт, яким зачіпаються відповідні права та інтереси [20].

Відповідно до частини 9 статті 7 та статті 292 ЦПК України [21] особи, які не брали участь у справі, про права та про обов'язки яких суд ухвалив судовий акт, мають право його оскаржити. Таке правило, відповідно до змісту зазначених статей, встановлює право осіб, які не залучені до розгляду по суті конкретної цивільної справи, але які вважають, що ухваленим у справі рішенням порушені їхні права та законні інтереси, оскаржити цей акт при встановленні допущеного нижчестоящим судом порушення норм процесуального права, яке у цьому випадку із очевидністю призводить до неправильного вирішення справи (частина 3 статті 309 ЦПК України). Водночас таке рішення є і незаконним з позиції неправильного застосування норм матеріального права, оскільки склад сторін процесу визначається складом ймовірних сторін спірного матеріального правовідношення.

При вирішенні справи без залучення необхідних учасників, про права чи обов'язки яких суд зробив висновок, слід визнати порушення Конвенції. Входячи з чинного законодавства, суд зобов'язаний вірно визначити склад осіб, які беруть участь у справі (пункт 2 частини 6 статті 130 ЦПК України), тобто осіб, які мають інтерес у результаті її вирішення, з урахуванням конкретних обставин цієї справи, з тим, щоб з урахуванням положень про рівність громадян перед законом і судом (стаття 5 ЦПК України), гарантії судового захисту прав і свобод та про здійснення судочинства на основі змагальності та рівноправності сторін (стаття 10 ЦПК України) цим особам були надані в рівному обсязі процесуальні права, такі як право бути своєчасно повідомленим про час і місце розгляду справи (частина 4 стаття 74 ЦПК України), право брати участь в судовому розгляді, заявляти відводи суду, виступати із заявами та клопотаннями, пов'язаними з розглядом справи, давати пояснення (стаття 27 ЦПК України).

Сторони, розуміючи, що рішення зачіпає права осіб, які не беруть участь у справі, і не вживаючи жодних заходів для їх залучення до розгляду справи, не вправі розраховувати на те, що рішення суду створить правову визначеність, яка захищається принципом “resjudicata”. Цей принцип був би дотриманий, якщо судовий акт не стосувався б прав та обов’язків осіб, які не брали участь у справі. При порушенні принципу права, започаткованому ще у Стародавньому Римі, рішення суду створює для особи, яка не брала участь у справі, певні правові наслідки, що дає змогу віднести таке рішення до числа тих, які містять фундаментальні судові помилки і скасування яких не порушує принципу “resjudicata”.

Оскільки факт ухвалення рішення про права та обов’язки особи, не залученої до розгляду, чинне законодавство відносить до грубого порушення норм процесуального законодавства, що є безумовною підставою для скасування судового акта, то законодавець повинен був, враховуючи принцип диспозитивності, надати ефективний засіб правового захисту, гарантований статтею 13 Конвенції особі, про права і обов’язки якої було ухвалено рішення. Оскільки ухвалення рішення про права та обов’язки особи, яка не залучена до розгляду справи, є порушенням права

на справедливий суд, така особа, на наш погляд, має право на ефективний засіб правового захисту.

У висновку зазначимо, що європейським та національним законодавством ухвалення судового акта про права та обов’язки осіб, не залучених до участі у справі, віднесено до процесуального правопорушення з боку суду. Стаття 6 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобів правового захисту для здійснення матеріальних прав і свобод, встановлених Конвенцією, незалежно від того, в якій формі вони забезпечуються в національній правовій системі. Засоби правового захисту повинні бути «ефективними» в тому сенсі, що вони повинні запобігати передбачуваному порушенню або його припиняти, так само як і надавати адекватну компенсацію за порушення, яке вже вчинено. З позиції дотримання вимог Конвенції вирішення судом питання про права та обов’язки осіб, не залучених до участі у справу, складність доступності судового захисту таких прав та інтересів осіб не дає змогу вважати судовий розгляд справедливим та таким, що забезпечує кожному право на ефективні процесуальні засоби судового захисту. Відповідні положення обумовлюють визначення більш ефективного процесуального порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, Міжнародний документ, Рада Європи, 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Белес и другие против Чешской Республики (Beles and Others v. the Czech Republic) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60750>.
3. Голдер против Соединенного Королевства (Golder v. the United Kingdom) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
4. Филис против Греции (Philis v. Greece) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57681>.
5. Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии (основные институты) : дисс. ... докт. юрид. наук / А.Г. Давтян. – Ереван, 2002. – 289 с.
6. Гражданский процессуальный кодекс Австрии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze.at/n-team/GOnline/showg.cgi?p=ZPO>.
7. Новый гражданский процессуальный кодекс Франции / отв. ред. А. Довгерт. – К., 2004. – 544 с.
8. Гражданский процессуальный кодекс Эстонии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.estlex.ee/tasuta/?id=7&aktid=70061&fd=1&leht=1>.
9. Гражданское процессуальное уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению / сост., введ. В. Бергманн. – М. : ВолтерсКлувер, 2006. – 415 с.
10. The Civil Procedure Rules 1998, Practice Directions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil>.
11. Кузовков И.А. Теоретические проблемы апелляционного производства в судах Англии и Уэльса : дисс. ... канд. юрид. наук / И.А. Кузовков. – М., 2006. – 205 с.
12. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии / Е.В. Кудрявцева. – М., 2008. – 320 с.
13. Проверка судебных постановлений в гражданском процессе стран ЕС и СНГ / под ред. Е.А. Борисовой. – М., 2007. – 624 с.
14. Гражданский процессуальный кодекс Эстонии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lexadin.nl/wlg/legis/noftr/oeur/lxweest.htm#LitigationAndCourtProcedure>.
15. Кляхин против Российской Федерации : Постановление Суда, Страсбург, 30 ноября 2004 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ehracmos.memo.ru/files/Klyakhin_RUS.pdf.
16. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 29 квітня 2015 року, справа № 712/2-115/2006 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44229670>.
17. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 8 січня 2015 року, справа № 200/18912/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44286112>.
18. Морель (Morel) против Франции // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2003. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.ourcourt.ru/practice/feder10/pr10685.htm>.
19. Менчинська проти РФ та Нідерест-Хубер проти Швейцарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_prosecutor_RUS.pdf.
20. Case of Garcia Manibardo v. Spain, Judgment Strasbourg [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58494>.
21. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.